

УДК 82-23: 355.48

Новиков А. О., д.філол.н., професор (Глухівський національний педагогічний університет імені Олександра Довженка)

ДИСКУРС НАЦІОНАЛЬНО-ВИЗВОЛЬНИХ ЗМАГАНЬ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ ДРАМАТУРГІЇ (ЗА МАТЕРІАЛАМИ ТВОРІВ М. КУЦЯ ТА О. ЧУГУЯ)

Анотація. В статті за матеріалами драм Миколи Куця «Карпатський самурай» та Олексія Чугуя «Лісові гості» досліджено трагічну сторінку героїчної боротьби Української повстанської армії з більшовицькою владою у 40–50-х роках ХХ століття. Обґрунтовано, що ці твори виконують не тільки естетичну функцію, а й виступають у ролі своєрідних навчальних посібників з української історії.

Ключові слова: Друга світова війна, радянські міфи, національно-визвольні змагання, січові стрільці, чекісти, радянський офіцер.

Аннотация. В статье на материалах драм Микола Куця «Карпатский самурай» и Олексія Чугуя «Лесные гости» исследована трагическая страница героической борьбы Украинской повстанческой армии с большевистской властью в 40–50-х годах ХХ века. Обосновано, что эти произведения исполняют не только эстетическую функцию, но и выступают в роли своеобразных учебных пособий по украинской истории.

Ключевые слова: Вторая мировая война, советские мифы, национально-освободительное движение, сечевые стрельцы, чекисты, советский офицер.

Annotation. The article highlights the tragic page of the heroic struggle of the Ukrainian insurgent army with the Bolshevik power in the 40-50s of the XX century on the material Mykola Kuts' drama «Carpathian Samurai» and Olexiy Chuhuy' drama «Forest Visitors». It is stressed, that these works perform both an aesthetic function, and act as a kind of textbooks on Ukrainian History.

Keywords: the World War II, the Soviet myths, national liberation competitions, Sich Riflemen, chekists, the Soviet officer.

Тема національно-визвольних змагань 40–50-х років ХХ століття є однією з домінуючих у сучасній українській літературі. І це цілком закономірно, оскільки табу з неї зняли відносно недавно – перед самим розпадом радянської імперії. Саме тоді були відкриті архіви КДБ і всі бажані нарешті дістали змогу дізнатися правду про ті криваві часи з

першоджерел. З тих пір минуло чверть століття, однак ще й тепер значна частина наших співвітчизників (ідеться передусім про мешканців Східної України) має вельми смутне уявлення про цей трагічний період української історії. Міфи про страшні злочини фашистських посіпак бандерівців виявилися занадто живучими, особливо у свідомості людей старшого покоління, яке упродовж десятиліть одурманювалося комуністичною пропагандою.

Шляхетну місію розвінчування радянських міфів значною мірою взяли на себе українські письменники – Д. Павличко («Спартан», «Шухевич», «Ялівець»), М. Матіос («Буковинські пейзажі 1947 року з уст баби Загулихи», «Солодка Даруся»), О. Забужко («Музей покинутих секретів»), Л. Костенко («Записки українського самашедшого»), В. Лис («Століття Якова»), А. Кокотюха («Червоний») та ін. Серед драматургів у цьому плані доречно згадати передусім М. Куця («Карпатський самурай») і О. Чугуя («Лісові гості»).

Метою нашої статті є дослідження особливостей висвітлення національно-визвольних змагань Української повстанської армії у драматичних творах Миколи Куця та Олексія Чугуя.

Епіграфом до своєї драми «Карпатський самурай» (2012) Микола Куць узяв слова легендарного генерала (пізніше президента Франції) Шарля де Голя: *«Якби в мене були такі солдати, як вояки ОУН – УПА, німці ніколи не увійшли б у Париж»* [1, с. 11]. На прикладі мешканців повстанської кривки драматург зробив своєрідний зріз з Української повстанської армії, акцентувавши увагу на тому, що в її лавах були представники не тільки західноукраїнських областей, а й східних регіонів, до того ж самих різноманітних мирних професій. Серед повстанців і колишній київський студент, і лікар з Галичини, і донбаський шахтар, і неповнолітні біженці з Волині. Прикметно й те, що двоє з одинадцяти мешканців повстанського сходу не є українцями (Автанділ – грузин, а Таріел – вірменин). Усе це теж відповідає дійсності. В УПА, як відомо, крім українців, були росіяни, узбеки, азербайджанці, казахи, євреї тощо [2]. Знайшлося місце серед персонажів М. Куця також для молодої дівчини – зв'язкової Ожини та її сімнадцятирічного нареченого Орляка. Не забуває автор «Карпатського самурая» і про те, що в загони повстанців радянські спецслужби часто впроваджували своїх агентів. У драмі, що аналізується, таким є стрілець на прізвисько Батіг, який зрештою й видав кадебістам повстанську кривку.

Події в п'єсі розгортаються на тлі повстанської пісні у виконанні мешканців кривки:

Тече річка страждання повна,

Її не перейти убрід,

Їде розправа поголовна –

Під корінь знищують наш рід! [1, с. 13].

Такий авторський прийом допомагає створити ілюзію трагедії, приреченості тих, хто кинув виклик каральним органам супердержави, якою був колишній Радянський Союз, але разом з тим і сприяє усвідомленню того, що справа, за яку віддають свої життя вояки УПА, є священною. Відтак акценти у творі розставляються вже на самому його початку.

Повстанці у п'єсі Куця змальовуються як мужні патріоти, борці за українську волю. Про їхнє минуле відомо небагато. Здебільшого з міркувань безпеки рідних і близьких вояків УПА не називаються навіть справжні імена останніх. Головне, що вирізняє січових стрільців, – це готовність будь-якої миті віддати життя за рідний край, українську волю. Саме таким є їхній командир на псевдо Корінь – стійкий, ідеологічно підкований борець. До війни він навчався в юридичному виші («право в Києві студював»), де змушений був старанно опановувати марксистсько-ленінського вчення. Відтак ройовий знає справжню ціну комуністичній пропаганді, а тому на зрозумілій і доступній мові розтлумачує співмешканцям по кривці сутність диктатури пролетаріату. Розповідаючи про «щасливе життя» у першій країні робітників і селян, він зауважує:

*Я надивився й начитався вволю,
вивчаючи партійний лексикон;
як репресивну масову сваволю*

Вишинський видав за благий закон [1, с. 47].

Цілком природно, що Корінь не закінчив виш – добровільно покинув навчання, оскільки:

...не зміг терпіти

безправ'я у науці – вчать одні

партійні з'їзди – можна отупіти [1, с. 48].

Корінь пройшов випробування не лише в боях, а й витримав нелюдські тортури в чекістській катівні, куди у свій час потрапив у непритомному стані. Так же мужньо, як японський самурай, перед загрозою полону відважний ройовий зумів піти й з життя.

Багато в чому схожі на командира і його підлеглі. У кожного з них своя непроста і зазвичай трагічна доля. Заступник ройового Берест до війни мав найшляхетнішу мирну професію. Він був лікарем і «до вторгнення фашистів і совітів» [1, с. 157] працював у пологовому будинку, тобто не відбирав життя, а навпаки, допомагав людям з'являтися на світ. Однак не обійшла біда і його родину. Дружина й син майбутнього вояка УПА, як і десятки тисяч інших ні в чому не винних західних українців, були репресовані органами НКВС. Притому заарештували їх, імовірно, в червні 1941 року – напередодні вторгнення німців на терени Радянського Союзу. Як потенційних «ворогів народу» їх без суду похапцем розстріляли прямо у в'язниці («в тюрмі обох настиг свинець») [1, с. 158]. Тоді це було

звичайною справою. Відступаючи, енкаведисти без розбору вбивали у тюрмах всіх, хто туди потрапив.

Берест, як і командир, до кінця виконав свій обов'язок. Він не тільки взяв участь у бойовому зіткненні з кадебістами (про це свідчить його поранення), а й, прийнявши пологи у молодій зв'язковій Ожини (Зоряни), в останню мить власним тілом прикрив її разом з немовлям від осколків чекістської гранати.

Забій і Смолоскип у минулому співробітники КДБ, які, переконавшись у злочинній політиці комуністичної влади, добровільно перейшли на бік українських патріотів. Подібні випадки, як відомо, мали місце і в реальному житті. У художньо-документальній повісті М. Андрусяка «Брати грому» згадується, наприклад, про те, що у старшинській школі УПА «Грегит» серед викладачів були колишні офіцери Червоної армії (поручник Омельченко) й агенти НКВС (Степовий й Лісовий), які добровільно приєдналися до повстанців і чесно виконували свої службові обов'язки [3, с. 141–142].

Свідки тих буремних подій згадують також начальника оперативної групи НКВС капітана Кокоріна, якого загітував допомагати повстанцям легендарний сотенний УПА Спартан (Михайло Москалюк) [4].

До кінця залишилися вірними клятві самовіддано служити знедоленій Батьківщині й персонажі Миколи Куця – Смолоскип і Забій. Обидва вони загинули за вільну Україну в бою зі своїми колишніми колегами.

Однозначно в негативних фарбах зображує автор представників каральних органів – начальника управління обласного КДБ полковника Сквознякова, старших оперуповноважених, капітанів Дзизяка й Сусайла, оперуповноважених, лейтенантів Мушку і Плюєва та ін. У них лише одна мета – якнайшвидше знищити повстанців, які вже понад десять років не дають їм спокою. Тим більше, що за виконання наказу їм обіцяно різні привілеї та високі нагороди.

Дещо суперечливим видається образ колишнього чекіста Гая Мар'яна (Котигорошка), котрий перейшов на бік повстанців. Це така ж сильна тілом і духом постать, як і Корінь. Однак, на відміну від ройового, життєвий шлях Котигорошка набагато складніший, навіть заплутаний. Він чесно служив радянській владі в органах державної безпеки. Воюючи проти бандерівців, упевнений був, що робить шляхетну справу. Проте все ж чимось завинив перед своїми хазяями і опинився у концтаборі.

... За всі заслуги, службу ту

віддячили вони мені по повній:

на десять довгих літ у Воркуту

на відпочинок збули «безкоштовний» [1, с. 203], –

розповідає колишній енкаведист.

Звісно, що в ті часи незрідка потрапляли за ґрати й чекісти. Але у М. Куця це звучить не надто непереконливо. Автор «Карпатського самурая» навіть не намагається пояснити, чому його персонаж несподівано

став «ворогом народу». Тим більше, що в концтаборі Гай Мар'ян змінює свої погляди на діаметрально протилежні. Хай і під впливом легендарного вояка УПА Мирослава Симчича, з яким він там подружився. Не набагато більше довіри викликають й інші сторінки непересічної біографії Котигорошка. Передусім його зухвала втеча з воркутинського табору і несподівана зустріч на протилежній окраїні радянської імперії – у місті Станіславі (тепер Івано-Франківськ) – зі своїми колишніми товаришами по службі. Притому останні за «щасливим» збігом обставин і гадки не мають про те, що він втікач, який перед цим багато років відбував покарання на півночі. Складається враження, нібито йдеться не про весільний комітет державної безпеки, а про задавлених нуждою й непосильною працею колгоспників із забутого Богом села. Звитяги казкового героя чи супермена з американського бойовика нагадують і подальші подвиги Котигорошка – вбивство трьох офіцерів КДБ й ще одна вдала втеча разом з іншим в'язнем (теж, до речі, колишнім енкаведистом), який, зрештою, і приводить його до повстанської криївки, де Гай Мар'ян згодом закінчує свій життєвий шлях, як і Корінь, – в душі японського самурая.

Більш переконливий образ радянського вояка, що переходить на бік повстанців, змальовує у своїй драмі «Лісові гості» (2013) Олексій Чугуй. Дія в його п'єсі відбувається теж на теренах Західної України, але дещо раніше – відразу після закінчення Другої світової війни. В центрі уваги – майор Червоної армії Роман Бойчук. Пройшовши фронтовими дорогами «Пів-Європи», він, весь обвішаний орденами, нарешті повертається додому, де сподівається на теплу зустріч з ріднею й коханою дівчиною. Але вдома на нього чекає лише старенький дідусь. Поки він воював за Батьківщину і Сталіна, його батьків «гуманна» радянська влада, що в повоєнні роки активно впроваджувала на західноукраїнських землях ідею колективізації, винищила під корінь. Батька розстріляли «за те, що вчинив опір, коли забирали в нього нажиті багаторічною важкою працею землю і худобу» [5, с. 37], а матір «запроторили до Сибіру», де вона, імовірно, й згинула [5, с. 37]. У такому ж душі поступили й з Мар'янкою – нареченою захисника Вітчизни. Цю останню згвалтували і теж силоміць вивезли з рідного краю. Відтак у Романа виникає цілком резонне запитання: «За що я воював?!» [5, с. 38]. Однак переходити на бік бандерівців учорашній фронтовик не поспішає, позаяк щиро переконаний у тому, що «це ще більші грабіжники, ніж фашисти» [5, с. 38] (більшовицька пропаганда зробила свою справу). Прозріння настало лише тоді, коли він на власні очі спостерігав за шляхетною поведінкою лісових гостей і злodianнями переодягнутих у форму вояків УПА енкаведистів. «Не зуміли силою, вирішили підлістю перемогти» [5, с. 45], – нарешті усвідомив суворі реалії життя Роман Бойчук.

За таких обставин герой О. Чугуя, імовірно, мав би остаточно порвати зі своїм минулим і приєднатися до повстанців. Проте драматург знаходить

для свого персонажа дещо інше рішення, яке, поза сумнівом, є більш вмотивованим і більш логічним:

ЗАХАР (указує на лежачий мундир). А з цим, радянським мундиром, що робити?

РОМАН. Зберегти для майбутнього музею. Разом з одягом воїнів УПА.

ЗАХАР (здивовано). Навіщо?

РОМАН. Щоб нащадки знали, що без українців ніяка армія не змогла б звільнити Європу від коричневої чуми. У мундирі радянського воїна я воював проти гітлерівських варварів, а в одязі УПА – проти сталінських людожерів [5, с. 47].

У такий спосіб письменник акцентує увагу на єдності українського народу навіть у складні часи громадянського протистояння, на тому спільному, що має стати основою для примирення ветеранів Червоної армії і колишніх вояків УПА. На думку автора, цілком очевидно, що в скрутну добу Другої світової війни одні і другі боролися з ворогами всього цивілізованого людства, а отже, й ворогами українського народу, а тому в рівній мірі заслуговують на шану і вдячність нащадків.

Слід звернути увагу на складний внутрішньо-психологічний процес, що відбувається в душі Романа Бойчука. Всього за кілька днів у своєму світогляді він проходить складний шлях – від беззастережно відданого владі радянського офіцера до свідомого борця з комуністичним режимом. Такому відносно швидкому «протверезінню» сприяли, ясна річ, не тільки ті обставини, що відомі зі змісту п'єси (хоча й вони доволі переконливі). Неабияке значення тут має те, що до вересня 1939 року герой О. Чугуя мешкав на території, яка не входила до складу Радянського Союзу, а отже, у дитячі й підліткові роки, коли людина формується як особистість, його свідомість не була зомбована марксистсько-ленінською ідеологією. Прокомуністичні погляди Романа Бойчука були, ймовірно, не такими міцними, як у тих, хто навчався в радянській школі, пройшов через піонерську й комсомольську організації. Так званою радянською людиною він став у зрілому віці, перебуваючи в лавах Червоної армії. А тому різка зміна світоглядних позицій героя під впливом згаданих раніше чинників – явище цілком реальне.

Реалістичними видаються й інші персонажі О. Чугуя. У цьому контексті доречно згадати передусім діда центрального персонажа – Захара Бойчука. Останній не має жодних сумнівів відносно того, хто є справжнім захисником українського народу, а хто його ворог. Він мав можливість не тільки пересвідчитися у цьому на власні очі, а й відчутти, так би мовити, на власній шкурі. Відтак закономірно, що Захар і сам симпатизує лісовим гостям, і намагається обернути у свою віру внука.

Однозначно позитивні й вояки УПА – сотник Ярослав Ярчук і медсестра Стефанія Рута, які виявляють справжній, а не показний гуманізм

до місцевих жителів. Тож не дивно, що значною мірою під впливом їхніх шляхетних вчинків на бік повстанців переходять головний герой твору і вчителька Лілія Степова.

Зовсім інші енкаведисти Хома Будяк і Денис Дуб, які переодягнувшись у форму вояків УПА, намагаються всіляко дискредитувати повстанський рух, не гребуючи при цьому жодними злочинними засобами.

Узагальнюючи результати проведеного дослідження можна зробити висновок, що значущість п'єс М. Куця й О. Чугуя важко переоцінити. Вони виконують не тільки естетичну функцію, а й виступають в ролі своєрідних навчальних посібників з української історії, що до недавніх часів мала чимало білих плям. Особливої актуальності твори цих драматургів набувають на тлі тих буремних подій, що відбуваються в нашу добу, але тепер уже на східних теренах України. Паралелі очевидні. Більше того, теперішні борці за незалежну Українську державу мають завершити ту справу, яку розпочали їхні попередники.

1. Куць М. Карпатський самурай Драма в 3-х частинах / М. Куць. – К. : Видавництво імені Олени Теліги, 2012. – 240 с. **2.** Самохвалова Л. Воїн УПА: У нас була російська сотня та відділ нацменшин / Л. Самохвалова // <http://www.unian.ua/news/393853-vojin-upa-u-nas-bula-rosiyska-sotnya-ta-viddil-natsmenshin.html> **3.** Андрусак М. Брати грому / М. Андрусак. – Коломия : Вік, 2005. – 832 с. – С. 141–142. **4.** Мацьків А. Життя і смерть сотенного УПА Михайла «Спартана» / А. Мацьків // <http://www.istpravda.com.ua/articles/2012/02/2/71144/> **5.** Чугуй О. Лісові гості / О. Чугуй. – Зоря вечорова. – 2013. – № 1. – С. 35–49.

Рецензент: к.філол.н., професор В. М. Назарець.